

## Adalékok a veszprémi váralja telektörténetéhez

Középkori városaink településtörténetének vizsgálatánál igen lényeges szempontként kell figyelembe venni azt, hogy a különböző időszakokban hogyan alakult a város beépítettsége, a házak, telkek tulajdonviszonyai. Az előbbi régészeti és falkutatással is meghatározható, az utóbbi esetben azonban csaknem kizárólag írott forrásokra támaszkodhatunk. Minthogy középkori adójegyzékek, telekösszeírások tudomásom szerint Sopron kivételével az ország mai területén sehol sem maradtak fenn, e tekintetben kénytelenek vagyunk megelégedni azokkal a szörványos okleveles adatokkal, amelyek különböző jogügyletek kapcsán az egyes házak, telkek helyzetét, azok tulajdonosainak nevét rögzítik. És mivel jelenleg, úgy látszik, ez az egyetlen lehetőség arra, hogy a város egykori társadalmának struktúrájáról, ennek változásairól, és a városképpel való összefüggéseiről — bármily nagy hiányokkal is — valamiféle képet alkothassunk, érdemes ezeket az — önmagukban sokszor jelentéktelen — adatokat minden egyes esetben körültekintően értékelnünk, különösen, ha fennáll az a lehetőség, hogy a bennük szereplő objektumokat a városi mai térképére tudjuk vetíteni. Az azonosítást esetenként segíti, hogy a középkori jogügyleteket — különösen egyházi intézmények esetében — a XVIII. században gyakran felújították; az ezzel kapcsolatos adatok összekötő láncszemként alkalmazhatók a középkori és mai állapot közötti szakadék áthidalásánál. Egy ilyen példát szeretnék itt ismertetni, azzal, hogy az adatok tágabb összefüggésben való értékelését a további anyag felkutatása és gondos feldolgozása teheti majd lehetővé.<sup>1</sup>

1471-ben a veszprémi káptalan birtokot cserélt Újfalu András felsőörsi préposttal, akinek csopaki telkéért, tized- és kilencedjövendelméért két veszprémi telket, 14 hold balácai szántót, egy kádártai rétet és 14 arany forintot adott cserébe.<sup>2</sup> A veszprémi telkek a vár sziklája alatt nyugat felé<sup>3</sup> feküdtek; északi szomszédjuk a székesegyház Szt. László-oltárának háza volt, nyugat felé pedig út,<sup>4</sup> majd a Szt. Affra-oltár háza következett. Az oklevél — érthető módon — nem emlékezik meg a telkek keleti szomszédjáról, viszont feltűnő, hogy a déli szomszédtság sem kerül említésre.

Figyelemre méltó az is, ahogyan a káptalan a cserét indokolja: a telkeket állandó lakóhelyül adja, mert nem tartja méltónak, hogy a testületébe tartozó felsőörsi prépostnak ne legyen szilárd és meghatározott ház a birto-

kában.<sup>5</sup> Minthogy a prépostnak ekkor már régóta volt *Felsőörsön* kúriája,<sup>6</sup> a káptalannak ezt a megállapítását csak úgy értelmezhetjük, hogy az állandó *veszprémi* lakóhely hiányát tartotta méltatlannak a prépostra nézve. Ebből talán nem túlzott merészség arra következtetni, hogy a káptalan a középkor végén igyekezett elérni, hogy minden tagjának — függetlenül attól, hogy állandó rezidenciája vidéken volt-e, vagy sem — legyen Veszprém-ben is saját háza, ahol ottani tartózkodása idején megszállhat. Minthogy a káptalan létszáma ekkor 36 fő,<sup>7</sup> kb. ugyanannyi kanonoki házzal kell számolnunk ez idő tájt Veszprém káptalani negyedeiben.

Az 1471-es csereingatlanok további középkori sorsára vonatkozólag nem ismerek adatokat.<sup>8</sup> Később azonban a csere feledésbe merült, és csak a XVIII. század második felében tett a felsőörsi prépost kísérletet arra, hogy a szerződésben foglalt jogait ismét elismertesse. Az 1779-ben megindult per kapcsán Subics Ferenc kúriai jegyző helyszíni szemlét tartott az érdekeltek társaságában, a telkek fekvésének és az akkori tulajdonviszonyoknak a rögzítése végett.<sup>9</sup>

Subics lényegében meghatározta azt a területet, ahol a középkori telkek elhelyezkedhettek, és meghatározása alapján véve ma is helytállónak ítélni. Mindenekelőtt vessünk egy pillantást Veszprém mai térképére. A Vár nyugati oldalán, a hegy lábánál, a Jókai u. páros számú házsora húzódik végig, amely dél felé a Sziklay János utcában folytatódva a Vörös Hadsereg térbe torkollik, észak felé pedig, éppen a Várhegy végénél, a 46. sz. ház után a Patak tér torkolata szakítja meg (*1–2. kép*). A Sziklay János utcai szakasz jelentős része ma is beépítetlen, egyébként azonban a házsor összefüggő.<sup>10</sup>

Az 1471-es oklevél helyrajzi adatai alapján a cseretelkek csak e házsor valamely pontjára rögzíthetők. Subics a telkek lokalizálásánál két döntő tényezőt vett figyelembe: 1. a káptalani területet dél felől a Nep. Szt. János-szobor határolta, amelyet a megjelent kanonokok előadása szerint 1749-ben a káptalani és püspöki territorium közötti határjelként állítottak;<sup>11</sup> 2. bár a Várhegy ettől délre, a püspöki területen is sziklás, e sziklák sem magasságuk, sem kiemelkedésük szempontjából nem mérhetők a hegy északi végén kiugró sziklákhöz, az itt álló épületek telkei pedig csupán 10–16 lépés szélességűek, és, úgy látszik, e formájukban is csak a hegy lábának visszavágásával, újabban alakították őket



1. A Jókai u. északi végének mai képe nyugat felől (légifelvétel részlete).  
 1. Heutiges Bild des nördlichen Endes der Jókai utca vom Westen her gesehen (Teil einer Luftaufnahme).  
 1. Partie nord de la rue Jókai actuelle (détail d'une photo aérienne) — Vue de l'Ouest.  
 1. Теperешний вид северного конца улицы Йоккаи с запада (часть снимка с самолета).

házépítésre alkalmasakká.<sup>12</sup> Subics megjegyzi továbbá, hogy az ettől északra eső tágabb terület, valamint a szobortól északra eső házakkal szemközti, az út túloldalán levő épületek is káptalani tulajdonban vannak.

A ma a 38. sz. házba befoglalt Nep. Szt. János-szobor<sup>13</sup> egykori helyzetéről három, Borsos Józseftől származó, ugyanezen per folytatása során 1804-ben, illetve 1808-ban készült alaprajzi felmérés, valamint Berken 1817-es madártávlati rajza tájékoztató (3–6. kép).<sup>14</sup> Eszerint a szobor eredetileg szabadon állt, és észak felé kisebb kiterjedésű, dél felé tágasabb beépítetlen terület csatlakozott hozzá. Ez volt a helyzet még a múlt század közepén is (7. kép).<sup>15</sup>

Telkeink pontos lokalizálásánál tekintetbe kell vennünk, hogy a Várhegy lábánál közvetlenül — védelmi szerepéből kifolyólag — a kezdeti időszakban semmiféle beépítéssel nem számolhatunk; az eredetileg feltehetően szórványos beépítés — mint ez az említett adatokból is kitűnik — csak fokról fokra bővíthetett a mai összefüggő házsorrá, mégpedig elsősorban a XVIII–XIX. század folyamán. A beépítés nyilván ott kezdődött, ahol házépítésre a legalkalmasabb telkek kínálkoztak; e tekintetben adottságként kell figyelembe vennünk a Jókai utca vonalát, amely a város egyik legkorábbi távolsági útvonalának tekinthető.<sup>16</sup> A beépítettség XVIII. századi mértéke jelenti tehát azt a maximumot, amit a korábbi időszakokra vonatkozólag is feltételezhetünk. Minthogy az út és a hegy lába közötti terület éppen a szobortól délre a legszűkebb, teljesen jogosnak látszik az a Subics-féle megállapítás, hogy az itt álló házak újabbban — feltehetően a XVIII. században — jöttek létre. Így az 1471-es cseretelkek szempontjából tulajdonképpen csak a Várhegy északi vége alatti terület, vagy a hegy déli része mentén húzódó sáv jöhetne

számításba, az utóbbi esetben azonban e késői időpontban eléggé érthetetlen lenne, hogy a telkek helyzetének megjelölésénél miért nem a külső várra utaltak, amit egyébként már jóval korábban is meg szoktak tenni.<sup>17</sup>

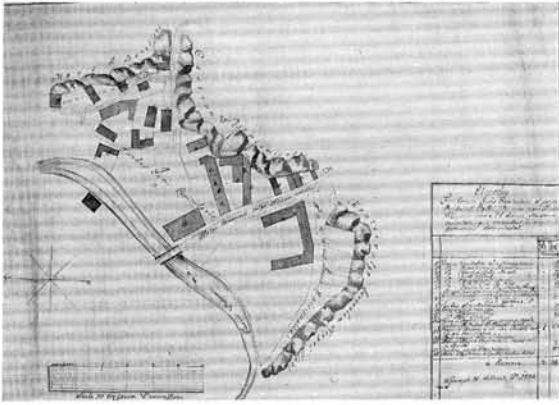
Úgy tűnik tehát, hogy telkeinket kizárólag a Nep. Szt. János-szobortól északra eső területen kereshetjük, még abban az esetben is, ha a püspökség és a káptalani territoriuma között a határ a XVIII. században a késő-középkori állapothoz képest megváltozott volna.<sup>18</sup> Így tehát meglehetősen biztonsággal levonhatjuk a következtetést, hogy a várhegy lábához tapadó telkek kiosztása és — legalábbis részben — beépítése Veszprémben a hegy északnyugati kiszögellése tájékán már a késő-középkorban megkezdődött.

Ezen a Subics szerint 112 lépés hosszú szakaszon 1779-ben egy negyven lépésnél hosszabb rész a káptalani kocsmá számára volt kijelölve<sup>19</sup>, emellett pedig még három másik ház állt. 1804-ben már némileg más a helyzet: a káptalani kocsmá elkészült (3–4. kép, 8., ill. 14. sz.), mellette pedig a szoborig még négy különálló telek következett. A szoborral szomszédos házat 1779–1808 között ugyanaz a család (Szinnai) birtokolta.<sup>20</sup> Változás tehát — eltekintve a kocsmá, illetve vendéglő felépülésétől — csak a közbeeső telteken tételezhető fel; a források közötti eltérések határozott értékeléséhez azonban további adatokra lenne szükség.<sup>21</sup>

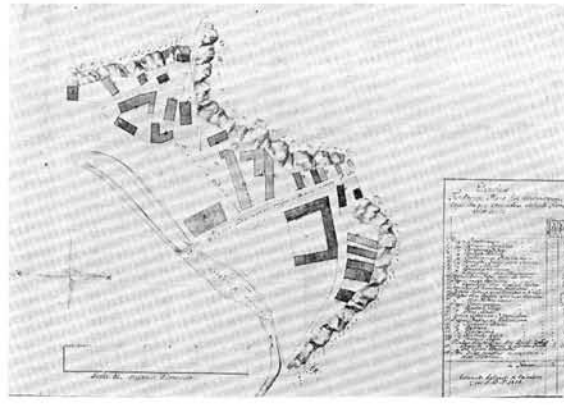
A felsőörsi préposttal elcserélt telkek e területen belüli rögzítése akkor válik lehetővé, ha figyelembe vesszük, hogy az oklevél a telkek déli szomszédjáról nem emlékezik meg, holott a többi esetben mindig pontosan rögzíti a négy égtáj felőli szomszédokat.<sup>22</sup> Ezt csak akkor látom indokoltnak, ha a két telkek nem is volt közvetlen déli szomszédja, mint ahogy kelet felé is a puszta hegyoldalhoz ütköztek. Mint ezt a felsorolt adatok mutatják, a Szinnai-ház és a káptalani kocsmá által közrefogott négy vagy öt telken a XVIII. század máso-



2. A Jókai u. északi végének mai képe dél felől (légifelvétel részlete).  
 2. Heutiges Bild des nördlichen Endes der Jókai utca von Süden her gesehen (Teil einer Luftaufnahme).  
 2. Partie nord de la rue Jókai actuelle, vue du Sud (Détail d'une photo aérienne).  
 2. Теperешний вид северного конца улицы Йоккаи с юга (часть снимка с самолета).



3. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1804. (vö. Függelék III/a).
3. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1804). Siehe auch Anhang III/a.
3. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice III/a).
3. План-съёмка Йозефа Боршоша с окрестностей нынешней площади Патак. 1804. (Приложение III/a).



4. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1804. (vö. Függelék III/b).
4. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1804). Siehe auch Anhang III/b.
4. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice III/b).
4. План-съёмка Йозефа Боршоша с окрестностей нынешней площади Патак. 1804. (Приложение III/b).

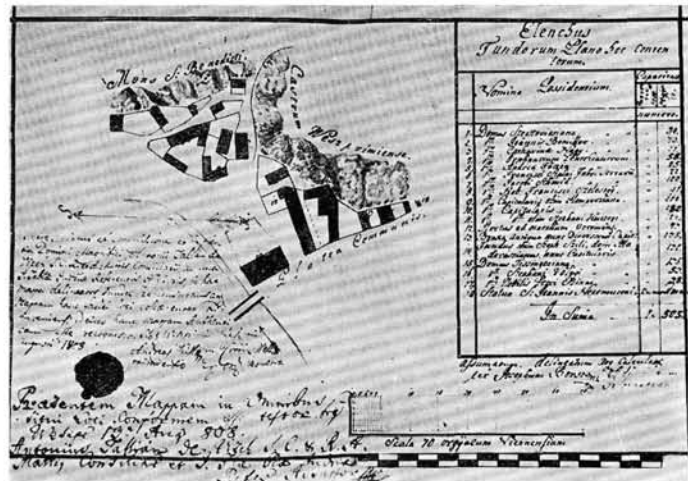
dik felére összefüggő házsor alakult ki, amely észak és dél felől egyaránt beépítetlen területekhez csatlakozott. Az 1471-es oklevél adatai viszont azt igazolják, hogy ezt a területet már jóval korábban, a későközépkorban telkekre osztották és — legalábbis részben — beépítették.<sup>23</sup> A középkori telkesor legalább három tagból állt: déli végén heyezkedtek el az Újfaluai préosttal elcserélt telkek, amelyektől északra ugyanebben a sorban még legalább egy telek volt, amelyen a Szt. László-oltár háza állt. A két előbbivel szemben, az út túloldalán állt a Szt. Affra-oltár háza. Ezen a helyen 1804-ben hatalmas, osztatlan telket találunk, a környező házakhoz képest nagyméretű beépítéssel, amely ekkor Zsolnay Dávid nagyprépost tulajdona.<sup>24</sup>

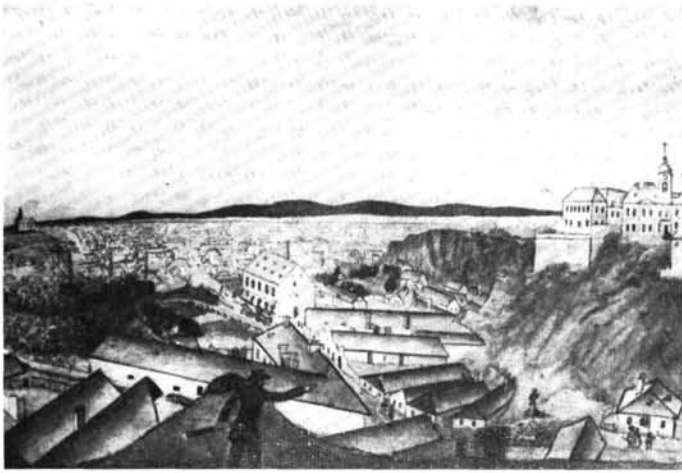
Arra, hogy az 1800 körüli telekosztás és a beépített felületek kiterjedése mit őrözt meg a középkori állapotból, a további kutatások adhatnak majd választ. Bizonyos következtetések azonban az ismertett adatokból is levonhatók. Borsos egyik 1804-es felmérésén (3. kép) a káptalani kocsmá épületét három részre osztva ábrázolta. Mint a szövegmellékletből kitűnik, ezzel az épület periodizációját kívánta jelezni: a hegy lábához közvetlenül csatlakozó rész épült legkorábban, a középső később, az út melletti pedig legkésőbb.<sup>25</sup> Az épületet következetesen „a régi sörfözde, most káptalani vendéglő” megjelöléssel illeti.<sup>26</sup> Minthogy 1779-ben a vendéglőnek még csak a helye volt kijelölve, korábbi időkre legfeljebb az épület legbelső része vezethető vissza; feltehetően ez a rész volt az, amely sörfözdeként funkcionált. Figyelemre méltó, hogy a dél felé következő épü-

let, amely Borsos adatai szerint önálló telken állt, szintén nem nyúlt ki az útig, és tengelyével is inkább a hegy lábának vonalához, mint az úthoz igazodott. Ugyanilyen igazodás figyelhető meg a „sörfözde” mögötti kis, ma is barokk formákat mutató és változatlan kiterjedésben fennálló épületen. Végül az előbb említettel megegyezik a tőle délre eső ház tengelye is, amely viszont homlokzatával már kinyúlik az útig, és Berken rajzán ívelt vonalú oromzattal jelenik meg (6. kép). Úgy tűnik tehát, hogy az út ma is fennálló vonalához igazodó beépítés csak a XVIII. század második felében, fokozatosan alakult ki; korábban az épületek sokkal inkább a hegy lábához tapadhattak, és homlokzataik talán inkább íves vonalat követtek.<sup>27</sup>

Erre a jelenségre annál is inkább fel kell figyelnünk, mert — mint ezt Korompay valószínűsítette — a középkorban az említett házakhoz észak felől csatlakozó téren lehetett a város egyik piaca.<sup>28</sup> Bizonyosra vehető,

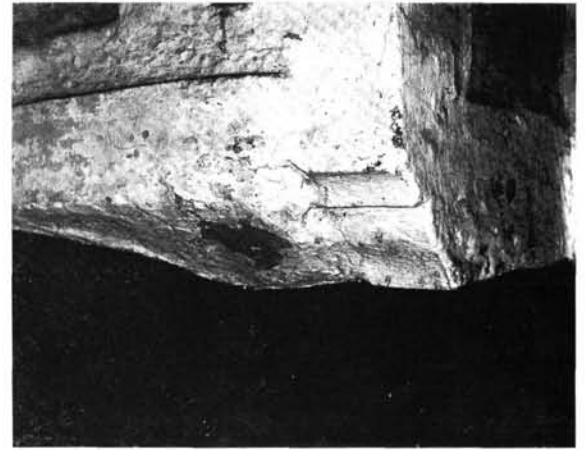
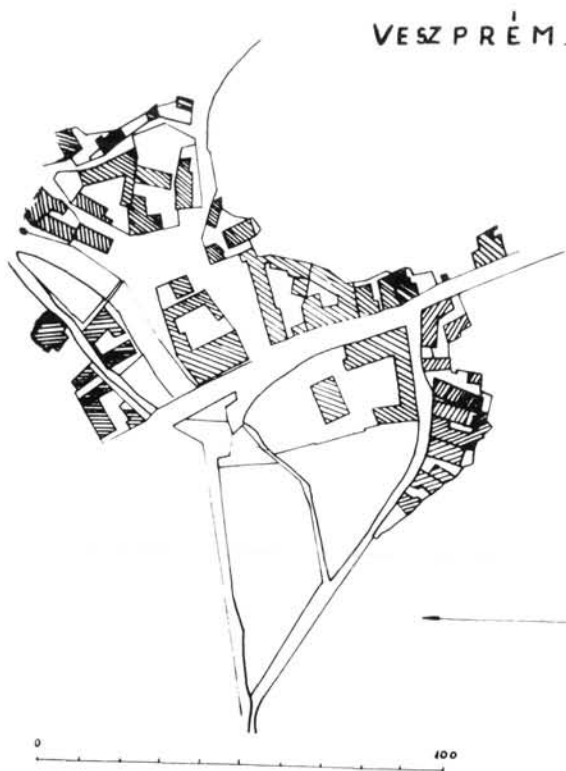
5. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1808. (vö. Függelék IV).
5. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1808). Siehe auch Anhang IV.
5. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice IV).
5. План-съёмка окрестностей нынешней площади Патак, сделанный Йозефом Боршошем, 1808. (Приложение № V).





6. Berken János madártávlati rajza a mai Patak tér környékéről, 1817.  
 6. János Berken: Skizze der Umgebung des heutigen Patak tér (1817).  
 6. Les environs de la place Patak actuelle à vol d'oiseau — dessin de János Berken, 1817.  
 6. Окрестности нынешней площади Патаки с птичьего полета (рисунок Яноша Беркена).

hogy a későközépkorban itt lehetett feljutni az országútról — lényegében a ma is meglévő útvonalon — a belső vár kiskapujához, amelyet a XV. század közepén már említenek.<sup>29</sup> Az a híd pedig, amely a mai Jókai, egykor Hosszú utca vonalában, közvetlenül a tér mellett, a Séd-en át vezet, valamikor vámhely volt, aminek emléke 1804-ben még élt.<sup>30</sup>



8. Későgotikus konzol a Szabad Nép u. 3. sz. ház falában.  
 8. Spätgotische Konsole im Mauerwerk des Hauses Szabad Nép utca 3.  
 8. Console en style gothique tardif dans le mur de la maison № 3 de la rue Szabad Nép.  
 8. Позднеготический консоль на стене дома по улице Сабал неп, 3

A tér torkolatát elzáró nagy káptalani épület, úgy látszik, XVIII. század végi beépítés; telke korábban üresen állhatott.<sup>31</sup>

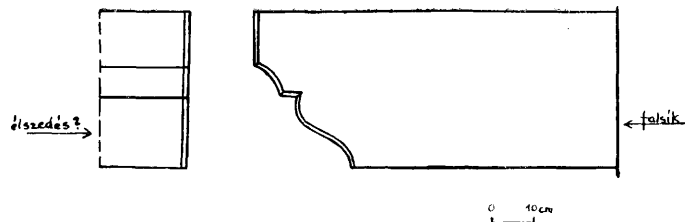
Úgy látszik tehát, hogy a tárgyalt épületek szomszédságában lévő térség közlekedési és kereskedelmi szempontból egyaránt csomóponti szerepet játszott a korábbi városszerkezetben. Ennek megfelelően alakja is lényegesen megváltozhatott; korábban alighanem jóval nagyobb kiterjedésű volt, közvetlenül kapcsolódott a Séd-átkelőhöz és így az országúthoz. Ilyen összefüggésben a tér déli oldalán feltételezett, hegyoldalhoz tapadó, esetleg íves vonalú későközépkori házsor úgy is értelmezhető, hogy ez az elrendezés a várfeljáró és a dél felé továbbhaladó országút kényelmes kapcsolatát biztosította, egyben le is zárva ebben az irányban a teret.

A tér piac-funkciójának késői továbbélésére utal azon kívül, hogy egy 1855-ös térképen „Kispiacz” megjelöléssel illeték,<sup>32</sup> az, hogy az említett XVIII. század végi nagy káptalani épület utcai homlokzatán eredetileg üzletsor húzódott (6. kép)<sup>33</sup>, továbbá az, hogy a tér keleti oldalát lezáró háztömb egyik épülete a XIX. század elején a mészárosok társaságának tulajdonában volt.<sup>34</sup> Tulajdonjogilag nyilván ehhez az épülethez kapcsolódott a „sörfözde” melletti kis kert, amely a „mészárszékhez tartozó”-ként emlegetnek.<sup>35</sup> A mészárszék és az üzletsor jelenléte mindenképpen a piac közelsége mellett szól, és ebbe a képbe a „sörfözde”, illetve vendéglő is jól beleillik.<sup>36</sup>

A terület csomóponti szerepét látva, nem csoda, hogy a tér közvetlen közelében e káptalani földesuraság alá

7. Részlet Veszprém 1850-es években készített kataszteri térképéről.  
 7. Teil aus der im Jahr 1850 bearbeiteten Katasterkarte der Stadt Veszprém.  
 7. Détail du plan cadastral de Veszprém, des années 1850.  
 7. Веспрем в 1850-м году (с кадастровой карты).

9. Későgótikus konzol (Szabad Nép u. 3.) felmérési rajza.  
 9. Vermessungsskizze der spätgotischen Konsole (Szabad Nép utca 3.)  
 9. Console en style gothique tardif (№ 3 de la rue Szabad Nép) — dessin de métrage.  
 9. Позднеготический консоль (улица Сабад неп, 3), рисунок.



tartozó városrészben oltárjavadalmakhoz kapcsolt és más jellegű kanonoki házakat, ill. telkeket találunk a későközépkorban. Ez ugyanakkor a város akkori jellegére, belső társadalmi struktúrájára is jellemző lehet.

Az oltárjavadalmas házak nyilván igényesebb kialakítású épületek lehettek. A Berken által rögzített XIX. század eleji beépítésen (6. kép) ez az igényesség vajmi kevésbé észlelhető. A nemrég épült nagy káptalani épületen kívül csupa egyszerű, falusias, földszintes, részben faoromzatos ház állt itt; a mai városiasabb kép lényegében a múlt század folyamán alakult ki. Egyedül az egykor a Szt. Affra oltárhoz tartozó telken mutatkozik valamivel nagyobb szabású beépítés.

Pedig a középkor folyamán nemcsak a piac közvetlen környéke, hanem a Séd túlsó felén elterülő egész városrész is fontos szerepet játszott a városszerkezetben. Erre utal legalábbis az, hogy W. P. Zimmermann az 1593-as ostromról készült metszetén éppen ezt a részt ábrázolta, zárt településként, „Zervallene Stadt und Kloster” megjelöléssel.<sup>37</sup> És valószínűleg az sem véletlen, hogy ez időszerint a váron kívül ebből a negyedből ismerjük az egyetlen lakóépületre — mégpedig emeletesre — valló középkori kőfaragványt: egy nagyméretű későgótikus konzolt, amely a Szabad Nép u. 3. számú házban van beépítve (8–9. kép).<sup>38</sup>

Amit az építkezés igényességéről a vizsgált telkekkel kapcsolatban említettem, az lényegében az egész városrészre áll, bár a Séden túl valamivel talán városiasabb lehetett a XVIII. századi kép, és máig fennmaradt néhány — kétségtelenül igényesebb kiképzésű — barokk épület. Mindent egybevetve, úgy tűnik, hogy a városrész újkori képe nem tükrözi azt a fejlődést, amit egy

zárt középkori település helyén normális esetben várhatnánk. Ez valószínűleg a törökkor hosszan tartó háborús időszakával magyarázható; a város az adatok szerint már az 1526 utáni belső háborúk idején siralmas állapotba kerülhetett.<sup>39</sup> A török időkben a lakosság tehetősebb része igyekezett behúzódni a várba, és bár innen az egyház a XVIII. század folyamán fokozatosan kiszorította őket,<sup>40</sup> a káptalani tulajdonban maradt északi városrész régebbi jelentőségét már nem nyerte vissza, illetve középkori funkcióinak csak csökevényei maradhattak meg.<sup>41</sup>

Úgy tűnik tehát, hogy itt egy fejlődésben elmaradt, egyes vonatkozásokban pedig visszafejlődött városrészről van szó, amely azonban a középkor folyamán a mai-nál, vagy akár a XVIII. századinál jóval fontosabb szerepet játszott a város életében. Ezt a munkahipotézist természetesen csak a fennálló épületek alapos vizsgálatával, régészeti és falkutatással, az okleveles anyag összegyűjtésével és elemzésével lehetne határozott formában igazolni.<sup>42</sup> Remélem, hogy erre lehetőség fog nyílni; addig is, úgy gondolom, nem árt felhívni a problémára a figyelmet, nehogy ez a városrész is a Kossuth Lajos utca és környéke sorsára jusson, ahol a modern városrendezési tervek a meglévő városszerkezet teljes figyelmén kívül hagyásával készültek, és ennek felszámolásán túl számos, legalábbis helyi szempontból jelentős barokk és klasszicista épület eltűnését eredményezték eddig, és fogják még eredményezni.<sup>43</sup>

Tóth Sándor

#### JEGYZETEK

<sup>1</sup> Az anyag teljességének feldolgozására még az itt szóba kerülő néhány ház esetében sem törekedhettem. Úgy érzem azonban, hogy a feldolgozott adatok alapján a problémák egy részéről elég összefüggő képet lehet alkotni; ezért tartottam érdemesnek közlésüket. Az adatok egyes vonatkozásaival foglalkozott már Bedy V.: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934 = A veszprémi egyházmegye múltjából 3., 53–55. o. is, ő azonban várostörténeti szempontból nem értékelte őket, és fogalmazása egyes esetekben félreértésekre adhat alkalmat, amire az illető helyeken hívom fel a figyelmet. Újabb adatok bevonásával természetesen az itt felvázolt kép még igen jelentősen gazdagodhat, és bizonyos vonatkozásokban módosulhat is.

<sup>2</sup> L. Függelék I. Bedy (53. o.) szerint a 14 frt-ot a prépost fizette. Ugyanő lábjegyzetben (54. o.) a szerződés Felsőörsön levő eredeti példányára hivatkozik. Felsőörsön eredeti középkori oklevelet nem őriznek, viszont fennmaradt egy XVIII. századi másolatgyűjtemény, amely a prépostságra vonatkozó és a győri káptalani levéltárban őrzött oklevelek szövegét tartalmazza. Ezek között az 1471-es oklevél is szerepel, ennek eredetijét tehát nem Felsőörsön, hanem Győrben őrizték, mint ezt a veszprémi káptalani levéltár másolatának hátlap-jegyzete is bizonyítja. Az utóbbi másolatban a fenti pénzüsszeggel kapcsolatban ez olvasható: „... necnon (pro) quatuordecim flnis Auri puri plene et intégre eidem Domino Andrea, a Nobis persolutis dedit...”

A Batthyány levéltár másolatából, amely a felsőörsivel nyilván közös eredetű, a kiemelt rész hiányzik, ami a mondatot látszólag éppen fordított értelművé, valójában értelmetlenné teszi. Minthogy a veszprémi példány szövege a mondat tartalmának (az Újfalusinak cserébe adott javak felsorolása) megfelel, nem lehet kétség afelől, hogy ez a hitelesebb szövegváltozat. Bedy tehát nem az eredeti oklevél, hanem a felsőörsi másolat alapján dolgozott. Sajnos, az előadás anyagának összeállításakor nem volt módom a győri eredetinek utánanézni, és a felsőörsi példányt sem tudtam a szövegközlésnél figyelembe venni. Összevetve a cserében szereplő birtokokat és jövedelmeket, aránytalanságnak tűnik, hogy a cserére a káptalan fizetett rá készpénzzel; ez arra vall, hogy a veszprémi telkek nem lehettek nagyértékűek, még akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy a prépost összes csopaki jogairól, elsősorban kilenced- és tizedjévedelmeiről, lemondott, amelyek — különösen az utóbbi — évente tekintélyes összeget tehettek ki.

<sup>3</sup> „... sub Rupe Castri Wesprimiensis a parte Occidentali sitas...”

<sup>4</sup> „platea publica”.

<sup>5</sup> „... non enim dignum putavimus Praeposituram de Eörs unam ex Personatibus Nostrae Ecclesiae Solidam, ac fixam Domum non habere...”

<sup>6</sup> A felsőörsi préposti kúriát említő legkorábbi adat 1341-ből ismeretes. Vö. Bedy i. m. 14–15. o.

<sup>7</sup> Vö. Korompay Gy.: Veszprém. 1957<sup>2</sup>. 30. o.

<sup>8</sup> Bedy szerint (54. o.) a prépost nem vette át a cserbirtokokat, ezt azonban későbbi adatokból következtetni vissza. Az oklevél alapján csaknem biztosra vehető, hogy a cseré megtörtént, de az 1552–1630 közötti időszakban, amikor a káptalan egyáltalán nem, a prépostság pedig — mint még jóval később is — csak nevében funkcionált, és a veszprémi tulajdonviszonyok teljesen átalakultak, a dolog, úgy látszik, feledésbe merült. L. erre összefoglalóan: Lukcsics P.—Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki Vár a katolikus reatauráció korában. Veszprém, 1933—A veszprémi egyházmegye múltjából I., 94. o.

<sup>9</sup> Függelék II.

<sup>10</sup> Vö. Korompay i. m. I, 13, 34. kép.

<sup>11</sup> Tehát nem az 1720-as évek elején, mint Korompay vélte (i. m. 213. o.), „... licet de ulteriori etiam occidentali latere oblongi illius Montis arcensis, versus Meridiem protenso, ac ad Episcopale Possessorium pertinente saxa prostant, illa tamen nec in prominencia, nec in altitudine ac praecipitio cum rupibus praedenotatis comparari queant. Domorumque in plaga Subarcensis Episcopali ad radicem Montis Arcensis iuxta praenominatum plateau hosu utra structurarum, areae ob situ arcitudinem, decem, ad summum sedecim passuum duntaxat longa sint, ut appareat, recentius ex Saxoso Montis Arcensis Margine effossa, exsecta, ac ita pro fundo domorum adaptata...”

<sup>12</sup> L. Korompay i. m. 172. kép.

<sup>13</sup> Vö. Korompay i. m. 60. o. (a Berken-féle rajzokról), és Függelék III—IV. (a Borsos-féle térképhez). A Korompay által (i. m. 195. o.) említett 1794. évi Gerlich-féle helyszínrajzot eddig nem sikerült megtalálnom.

<sup>14</sup> A közölt részletet a Bakonyi Múzeum datálatlan, de kétségtelenül az 1850-es évek táján készült térképről rajzoltam át.

<sup>15</sup> Veszprém középkori úthálózatára l. Korompay i. m. 24—26. o.

<sup>16</sup> Vö. Korompay i. m. 26—27. o. Emellett, úgy látszik, legalábbis részben, a déli szakasz beépülése is a XVIII. század folyamán következett be: egy itteni, üresen álló telek beépítésére kért engedélyt 1758-ban Tumler György; a kérelemben megjelölt szomszéd épületek közül az egyik szintén „nem régen építettek”. L. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 233. o.

<sup>17</sup> Vö. Korompay i. m. 27. o. A kérdés Korompay-féle — részben az azóta elhunyt Guthel Jenőfőlt átvett — megoldása nem látszik megnyugtatónak, egyelőre azonban — alaposabb adatfeldolgozás híján — nem lehet többet mondani.

<sup>18</sup> A 112 lépésnyi távolság az egykori kocsmáépület (= Jókai u. 46.) sarkától számítva kb. 10—15 m-rel a szobor helyétől délre végződik (normális léptekkel haladva). Minthogy a szobor mai helye megfelel a XIX. század elején rajzban rögzített állapotnak, áthelyezésével nem lehet számolni. A távolságot azonban sehogyan sem lehet arányosan úgy elosztani, hogy a kocsmáépület telke ennek több mint 1/3-át adja, még akkor sem, ha a dél felé következő szomszédos telket is hozzászámítjuk. A kocsmáépület céljára fenntartott telek abban az esetben lehetett a Subics által meghatározott kiterjedésű, ha egészen a Sédig nyúlt, tehát a tulajdonképpeni kocsmáépületen kívül a későbbi nagy káptalani épület telkét is magában foglalta. Ez esetben a kb. 120—130 m hosszú szakaszon 1,10—1,20 m-es lépekkel kellene számolnunk, ami a feltételezés helyességét nem zárja ki. Megengedi ezt a feltételezést a jegyzőkönyv szövege is, minthogy Subics csak a szakasz egyik végpontját (a szobrot) rögzítette benne („... pro actionibus duabus Sessionibus spatium illud sub rupibus iisdem, quod usque statuam S. Joannis Nepomuceni... per passus 112. extenditur, ac in quo Capitulare Educillum area ultra quadraginta passus longa provisum... oculare revidendo...”). Elképzelhető esetleg az is, hogy Subics a távolságot nem egyenes vonalban lépte le, hanem a kocsmá telkének a hegy lába alatti belső végétől az utca vonalig kezdte, majd az utca vonalára fordulva folytatta; ez azonban véleményem szerint sokkal kevésbé valószínű, mint az előbbi lehetőség. A kocsmáépület periodizációját l. alább.

<sup>19</sup> 1779; Szinnyai István lakatos.

1804; Sinai Péter.

1808; Szinai Péter nem.

A Szinay-család — feltéve, hogy az itt szereplő egyének elődeiről van szó — a XVIII. század fordulóján a várban volt házbirtokos: l. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 68—69. o.

<sup>21</sup> Nincs kizárva, hogy az 1804-ben a káptalani kocsmá mellett meghúzódó házat, amelynek homlokzata nem nyúlt ki az útig, Subics nem vette figyelembe. Az sem lehetetlen, hogy ez az épület 1779-ben még valamelyik szomszédos telkekkel függött össze; esetleg nem is létezett. Mindenesetre feltűnő Borsos bizonytalansága a megjelölés körül: 1804-ben egyik térképen „egykor Madarász-féle telek”-ként szerepel (vö. Függelék III/a, 9. sz. és 3. kép), a másikon viszont ketté van osztva; egyik része a Madarász-féle telek (uo. III/b, 16. sz.), a másik viszont „egykor Szily István, ma a káptalan telke” megjelöléssel fut (uo. 15. sz., vö. 4. kép). Az 1808-as térképen ez a három adat történeti sorra kombinálódik: „egykor Szily István”, majd Madarász-féle, most káptalani telek” (Függelék IV, 14. sz., vö. 5. kép). Mindebből az látszik valószínűnek, hogy a források eltéréseire épp e telek története adhatja magyarázatot; a kérdés azonban a tulajdonjogi változások pontos ismerete nélkül nem oldható meg.

<sup>22</sup> Vö. Függelék I. Subics és Bedy (54. o.) egyaránt a XVIII. századi négy, illetve öt telek területének *egészére* teszi a két 1471-es cseretelket. Véleményem szerint ez már csak azért sem valószínű, mert az északi szomszédként említett Szt. László-oltár háza legalább még egy csatlakozó telek létezését feltételezi. (L. alább.)

<sup>23</sup> Bedy (53. o.) megtevésztően állítja, hogy a két veszprémi telket „a rajta álló házzal” együtt cserélték el. Az oklevél megfogalmazásából („... duas sessiones nostras Canonicas...”) nem derül ki, hogy be voltak-e a telkek építve. Ez annál figyelemreméltóbb, mert az oklevél írója mindkét szomszéd esetében a *domus* szót használta, tehát a *sessio* nem általános jellegű kifejezés nála. Az, hogy Újfalusi a telkeket rezidenciálul kapta, még nem jelenti, hogy ház is állt rajtuk. Az építkezést a káptalan Újfalusira hagyhatta; emellett látszik szólni az, hogy két — egyenként nyilván nem túl nagyméretű — telket kapott, továbbá az, hogy az oklevél adatai szerint a telkek értéke nem lehetett jelentős (vö. 2. jegyzet). Hogy álltak-e e telkeken 1471 előtt is (esetleg egyszerűbb) épületek, és hogy Újfalusi építkezett-e rajtuk 1471 után, adatok híján nehéz eldönteni.

Az összefüggés megítéléséhez mindenesetre figyelembe kell venni, hogy 1479-ben, amikor Újfalusit megfosztották egyházi javadalmaitól, egyben a Szt. Afra-oltár rektora is volt, (l. Bedy 55. o.) tehát az oltáré, amelynek javadalmas háza — mint erről szó fog esni — az elcsérelt telkekkel szemben állt.

<sup>24</sup> Azt, hogy az egyes későközépkori telkek pontosan melyik XVIII. századi épületnek, illetve telkeknek feleltek meg, nem lehet egyértelműen eldönteni. A Szinay-féle ház, a XVIII. századi házior legdélibb tagja már túlnyúlik azon a vonalon, amely a Szt. Afra-oltár háza esetében telekhatárként feltételezhető. Nincs kizárva tehát, hogy a középkori telekiosztás valamivel északabbra végződött, mint a XVIII. századi, bár az említett alaprajzi szituációból — figyelembe véve a későközépkori oklevéltérminológia pontosságának határait — nem lehet messzenem következtetéseket levonni. Az mindenesetre kevésbé látszik valószínűnek, hogy a XVIII. századvégi telekosztás a középkori telkek osztódása vagy összekapcsolása útján jött létre. Fel kell tételeznünk, elsősorban a telekméretek alapján, hogy a későközépkori telekhatárok — ott, ahol egyáltalán ilyenek voltak — nagyjából egybeestek a XVIII. századiakkal. Telekhatár-módszullal legfeljebb a káptalani kocsmá építésével kapcsolatban számolhatunk. A Szt. Afra-oltár házához tartozó telkek a környezettől jellegzetesen eltérő nagysága — ez a telek nagyobb, mint a várfeljáró alatt kialakult teljes háztömb — arra enged következtetni, hogy eredete és egykori funkciója is eltérő volt, feltéve, hogy 1800 körüli kiterjedése visszavetíthető a középkor. 1804-ben, úgy látszik, már megosztódott: „a pluribus incolis aere parato comparatus” (vö. Függelék III/a 14. és III/b 27. sz., továbbá 7. kép). Sajnos, a ház utcai szárnyát a múlt század végén teljesen újjáépítették, így a korábbi építkezések maradványai ma már, úgy látszik, legfeljebb az oldalszárnyban lennének kereshetők.

<sup>25</sup> Függelék III/a 8. sz.:

„Braxa antiqua, nunc Diversorium Capitulare, cujus pars sub a antiquius aedificata cujus pars sub b tardius aedificata cujus pars sub c postreme aedificata”

<sup>26</sup> Vö. előző jegyzet; Függelék III/b 14; IV. 13. sz. Ez a nagymúltú épület, amely eredeti funkciójából annyit megőrzött, hogy ma is egy cukrászdának álcázott, de inkább kocsmaként funkcionáló intézmény működik benne, lényegében az 1804-ig kialakult formájában áll ma is, bár azóta nyilván számos belső átalakításon esett keresztül.

<sup>27</sup> E hipotézist akkor lehetne alaposabban alátámasztani, ha a „sörfőzdé” és a kocsmáépület legkorábbi részének azonoságáról 1779 előtti adataink lennének. Ugyanily szükségesek volnának 1779 előtti adatok az ettől délre eső házra. (L. erre vonatkozólag 21. jegyzet.) Bár — mint láttuk (uo.) — elképzelhető, hogy Subics az utcavonaltól hátrább eső épületeket, amelyek az általa említett, kocsmá részére fenntartott telek mögött húzódtak, nem vette tekintetbe, a nem említés negatívumából nemigen lehet a két ház 1779 előtti fennállására pozitív érveket követszolni. Bizonyítékok híján tehát egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy a szövegben kifejtett megoldás *valószínűnek látszik*.

<sup>28</sup> I. m. 27—28. o.

<sup>29</sup> L. uo. 29. o.

<sup>30</sup> Borsos alaprajzain (Függelék III/a 15. és III/b 28. sz.): „Pons magnus olim Telonium”, illetve „Pons vulgo magnus nuncupatus olim Telonium”.

<sup>31</sup> Vö. 19. jegyzet és Korompay i. m. 195. o.

<sup>32</sup> L. Korompay i. m. 28. o. és 33. kép.

<sup>33</sup> Vö. Korompay 195. o.

<sup>34</sup> Vö. Függelék III/a 5. és III/b 8. sz. 1808-ban a házat már Seleztey Ferenc nemes birtokolta; vö. Függelék IV. 8. sz. Sajnos, a várfeljáró alatt kialakult háztömb barokk eredetű épületei közül éppen ez pusztult el teljesen; fényképét l. Korompay i. m. 87. kép.

<sup>35</sup> Függelék III/b 13. és IV. 12. sz.

<sup>36</sup> Bármennyire is valószínű, hogy a tér piacfunkciója újkori eredetű lenne, szükségesnek látom megjegyezni, hogy konkrét középkori adat az itteni piactartásra ez idő szerint nem ismeretes. Másrészt viszont az a tény, hogy a várhegy lábának beépítése éppen itt már a későközépkorban megkezdődött, Korompay idézett elméletét látszik igazolni. A késői adatokból azonban reális visszavetítési lehetőség csak akkor adódik, ha az itteni piac működését nem szűkítjük le a tatárjárás előtti időszakra, mint Korompay (uo. 28. jegyzet), hanem feltételezünk bizonyos folyamatoságot, amely a későközépkorban és a török időkön át, egészen a XIX. század elejéig tartott.

<sup>37</sup> L. Korompay i. m. 15. kép.

<sup>38</sup> A az épülete vonatkozólag Korompay i. m. 171—174. o. és 125. kép (a konzol ma is tartóként funkcionál: a ház pinceszintjének lekerekített jobboldali sarka fölött a szögletesen kiugró felmenő falat hordozza). A lakóépületből való származtatás azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a konzol a domonkos apácakolostor épületeiből származik.

<sup>39</sup> Vö. Korompay i. m. 32—33. o.

<sup>40</sup> Lukcsics—Pfeiffer i. m. passim.

<sup>41</sup> A XVIII. század elején a városszerkezetben déli irányban bekövetkezett súlyponteltolódást már Korompay is határozottan regisztrálta: i. m. 43—44., 48. o.

<sup>42</sup> A vár északi vége alatti terület beépítettsége ma lényegében megfelel az 1800 körülinek; a házak nagy része — bár rengeteg kisebb-nagyobb átalakítással — későbarokk formájában áll. Eltekintve a mérsárosok egykori házának pusztulásától (vö. 34. jegyzet) és a Szt. Afra-oltár későközépkori házának helyén álló barokk épület átépítésétől (vö. 24. jegyzet), az egyetlen jelentős múlt századi változást a Jókai u. 44. sz. későklasszicista ház felépítése hozta, amely azonban szintén állt már az 1850-es években (vö. 7. kép és Korompay i. m. 234. o. és 201. kép). Ez a ház egyébként a Berken-féle rajzon (6. kép) hullámos oromzattal ábrázolt barokk épület helyén épült, amely 1804—8-ban bizonyos Tissinger tulajdonosa (Függelék III/a 10., III/b 17. és IV. 15. sz.); ez feltehetően azonos azzal a Tissinger Károlyval, aki a tüzorony építésénél mint ácsállér tevékenykedett (l. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 190. o.). Nem messze, a Benedek-hegy alatti egyik házban lakott, úgy látszik, Strapkovic Sebastyén, aki a városi tűzoltószertár és a tüzorony építésénél (1811—14) kőművesmesteri rangban a kivitelezést irányította (uo. 187., 190. o.), tehát nyilván a város tekintélyesebb építési szakemberei

közé tartozott (vö. Függelék III/b és IV. 1. sz., valamint Korompay i. m. 221. o.).

<sup>43</sup> A Rákóczi tér környékén néhány évvel ezelőtt megkezdett és jelenleg már a Bajcsy-Zsilinszky utcára is kiterjesztett „szanálások” következtében eltűnt épületek közül különösen a Kossuth L. u. 44. számú ház pusztulása fájdalmas (Korompay i. m. 203. o.), amelynek igénytelen utcai homlokzata tulajdonképpen csak oldalhomlokzat volt: az épület fő nézete, középen rizalitszerűen kiugró, eredetileg nyitott, timpanonnal lezárt lépcsőfeljáróval, kétoldalt boltozott folyosóra néző, eredetileg nyitott arkádsorral és egyszerűen tagolt, zárt oldalrizalitokkal, természetesen erősen elépitve, de lényegében épen, csak az udvar felől tárukt fel. A ház valamennyi helyisége — talán egy kivétellel — megőrizte barokk boltozatait, csak a Kossuth L. utcára néző szoba volt síkfödemes, egyszerű tükrös vakolatkereteléssel. Az épület kétségtelenül izesen provinciális példánya volt a veszprémi későbarokk építészetnek, amely kiszabadtva és jól helyreállítva nyilván egyeztethető lett volna a modern

beépítéssel is. Méginkább sajnálatos lesz, ha a Rákóczi tér és a Bajcsy-Zsilinszky u. közötti háztömb szanálása érinteni fogja az itt álló — veszprémi szempontból mindenképpen jelentékeny — műemlékcsket: a *Kossuth L. u. 22.* számú, érdekes copf ablakkeret-képzésű épületet (vö. Korompay i. m. 193. o. és 151. kép), a *Bajcsy-Zsilinszky u. 11.* számú fellnereszk homlokzatú házat, amely ennek a típusnak a városközponton kívüli területen egyetlen fennmaradt példánya (l. Korompay i. m. 187. o., 145. kép), és a *Bajcsy-Zsilinszky u. 17.* számú koraklasszicista, belül kéthajós terű, érdekes alaprajzú építményt, amelynek oldalhomlokzata mellett a Rákóczi térre néző, méreteihez képest igen gazdagon tagolt főhomlokzata van (Korompay i. m. 225–226. o., 185. kép). \* Mindenképpen kívánatos lenne, hogy a városrendezési tervek további kialakítását a város történeti területein alapos műemléki és várostörténeti felmérés előzze meg.

\* A felsoroltak közül a Kossuth L. u. 22. számú házat 1968 nyarán lebontották.

## FÜGGELÉK

### I. Birtokcsereegyezmény a veszprémi káptalan és a felső-örsi prépost között, 1471.

A szöveget két XVIII. századi másolat összevont szövege alapján közlöm. A másolatok a győri káptalani levéltárban őrzött eredetiről készültek, és OL Batthyány lt. Maioratusi iratok, Lad. 39. Felsőörsi prépostság iratai, ill. Veszprémi káptalan magán lt. Csopak 39. jelzet alatt található.

Capitulum Ecclesie Wesprimiensis. Omnibus Christi Fidelibus tam presentibus, quam Futuris, praesentium notitiam habiturus Salutem in Omnium Salvatore. Ad Universorum Notitiam harum Serie volumus pervenire. Quod Nos sana, maturaque Deliberatione, Sedutoque Consilio praehabitibus, de Consensu et Annuentia Reverendi in Christo Patris Domini Alberti Episcopi praefatae Ecclesiae Wesprimiensis, Domini et Praelati Nostri Semper Gratosi, cum honorabili Domino Andrea de Ujfalu, Praeposito de Eörs talem fecimus Concamby permutationem. Quod quasdam duas sessiones nostras Canonicales sub Rupe Castris Wesprimiensis a parte Occidentali sitas, quibus ab Aquilonali Domus Altaris S. Ladislai Regis, ab Occidentali vero platea publica et Domus Altaris S. Affrae, in Ecclesia Nostra Cathedrali Wesprimiensis constructarum vicinantur, pro firma perpetuaque habitatione Ipsius Domini Andreae Praepositi, ac suorum Successorum, non enim dignum putavimus Praeposituram de Eörs Unam ex Personatibus Nostrae Ecclesiae Solidam, ac fixam Domum non habere, cum quatuordecim Iugeribus Terrarum Arabilium in loco Badachon appellato sitarum, quibus ab Orientali via publica, a Meridionali Sylva Nostra Badacson nuncupata, ab Occidentali vero et Septemtrionali plagis Terrae Nostrae Arabiles contigua vicinantur et Uno Prato in Territorio Possessionis Nostrae Kadartha habito, cui quidem ab Orientali, et Acquilionali Prata memorati D. Nostri Episcopi, et Suae Ecclesiae Wesprimiensis, a Meridionali quaedam via, quae ducit de Kadartha ad Gelemer, ab Occidentali vero Partibus pratium Nostrum, quod de nostra annuentia Honorabilis Magister Antonius de Zirz Socius et Con-Canonicus Noster ad presens tenet, et possidet, contiguo vicinantur, praenominato Domino Andreae et suae Praepositurae, per consequensque suis Successoribus Praepositis dedimus, permutavimus, et perpetuavimus. Ipse vero Andreas praepositus de Eörs Nobis Unam Sessionem Suam, et Suae Praepositurae in Possessione Nostra Csopak in Comitatu Szaladiensis existentem et habitam, cui ab orientali Fluvius per medium ejusdem Possessionis decurrens, a Meridio-

nali Platea, ab occidentali Fundus Curie Petri Vitalis, a Septemtrionali vero partibus Fundus Curiae Vincelity Fily Maurity, Nostrarum Jobbagionum contiguo vicinantur, cum cunctis suis Utilitatibus, et Pertinentiis, utpote: Terris arrabilibus, Pratis, Faenetisque, et Decimis Nonisque Frugum et Bladorum, atque Vinorum, et Muneralibus Vinearum, de quibus Ipse, et Antecessores Sui Decimas, Nonas et Muneralia percipisset, et percipissent, ac cum quibuslibet aliis Utilitatibus, et Fructibus de dicta Possessione Nostra Csopak quomodocumque Sibi, et Suae Praepositurae provenientur, et provenire debentur, Omnibus scilicet Juribus suis penitus renunciantis, pro praefatis Nostris Sessionibus, Terrisque Arabilibus, et Uno prato necnon quatuordecim florinis Auri puri plene et integre eidem Domino Andreae, a Nobis persolutis dedit, permutavit, cambiavit, et perpetuavit, Jure perpetuo, et irrevocabiliter tenendam possidendam utendam pariter et habendam. Assumpsimus nihilominus eidem Domino Andreae praeposito, Ipse etiam nobis assumpsit, in pacifico Dominio Omnium praemissorum propriis laboribus, et Expensis conservare. In quorum omnium praemissorum memoriam, Firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras Privilegiales, pendentes, et authenticas Sigilli Nostri Munimine Roboratas Eidem D. Andreae Praeposito duximus concedendas. Datum per Manus Honorabilis viri Domini Benedicti de Czepele, Lectoris Ecclesiae Nostrae praelibatae; in Festo S. Bartholomei Apostoli. A<sup>o</sup> Dni Quadragesimo Septuagesimo primo Honorabilibus viris Dominis: Michaeli Kornis Praeposito, Petro de Csákvár Cantore, Gallo de Ujfalu Custode, Joanne de Kutas Decano, ejusdemque Ecclesiae nostrae Canonicis, in ipsa Ecclesia Nostra Deo jugiter famulantibus.

### II. A fenti csereegyezmény veszprémi telkeinek azonosítása céljából tartott helyszíni szemle jegyzőkönyve, 1779.

OL Batthyány lt. Maioratusi iratok, Lad. 39. Felsőörsi prépostság iratai.

Infrascriptus do pro Memoria; quod posteaquam in causa Reverendissimi Domini Gabrielis Gloszer V. Capituli Metropolitanae Ecclesiae Colocensis Lectoris, et Canonici, ac Inclytiae Tabulae Regiae Iudiciariae Praelati, quam Ecclesiae Sanctae Mariae Magdalенаe de Felső-Eörs Praepositi, coram actata Tabula Regia Iudiciaria die 21<sup>a</sup> Mensis January anni currentis 1779. ad retuitionem duarum sessionum canonicalium sub rupe castris Veszprim a Parte occidentali situatarum contra V. Capitulum Cathedralis Ecclesiae Wesprimiensis mota, id in quaestionem, an nimirum actionales sessio-

nes per Capitulum possidentur? sumptum, atque eate-  
 nus oculata Judiciaria deliberatione adinventa exstitisset,  
 ac fine peragenda ejusdem oculatae Die 28<sup>a</sup> Mensis ela-  
 bentis May, ad faciem Loci exivissem, eorum perillustris  
 ac Generosus Dominus Thomas Mérey, Causarum Fori  
 utriusque Juratus Advocatus, et praetitulati Reverendissi-  
 mi Domini Praelati Procurator me infra abruptas illas  
 rupes, quibus posterior Pars Castris Veszprimiensis insi-  
 det, ac ex Monte Castris in occidentem lateraliter promi-  
 nent, deduxerit, ibidemque praesentibus ex Parte V.  
 Capituli Veszprimiensis Reverendissimis Dominis Lu-  
 dovico Csapody et Davide Zsolnay ejusdem V. Capituli  
 Canonicis, Perillustribus ac Generosis Dominis Michaelae  
 Cziko causarum Fori utriusque Jurato Advocato, Geor-  
 gio Simogha dicti Capituli Fisco Procuratore, Providis  
 item Stephano Király Iudice, Joanne Sauer, Georgio  
 Hoszpódár Iuratis Veszprimiensibus, velut ad hunc ac-  
 tum convocatis, pro actionalibus duabus Sessionibus  
 spatium illud sub rupibus iisdem, quod usque statuum S.  
 Joannis Nepomuceni Anno 1749. iuxta praenominato-  
 rum Dominorum Canonicorum relationem, pro distinctivo  
 Episcopalis Possessory a capitulari extra plateam  
 publicam hoszu-utza in vicinitate Domus Stephani Szin-  
 nay Fabri Serary positam, per passus 112. extenditur,  
 ac in quo Capitulare Educillum area ultra quadraginta  
 passus longa provisum, domusque Bernardi Trenner  
 Arendarii, Stephano-Birganae Viduae, ac nunc dicti  
 Stephani Szinnay Serary aedificatae visuntur, situmque  
 arcis considerando, sub occidentali ejusdem Latere ex-  
 tremam plagae subarcensis partem occupat, ostenderit,  
 ego quoque spatium hoc cum sua circumvicina Periph-  
 eria, oculare revidendo, et pervestigando compererim,  
 quod licet de ulteriori etiam occidentali latere oblongi  
 illius Montis arcensis, versus Meridiem protenso, ac  
 ad Episcopale Possessorium pertinente saxa prostant,  
 illa tamen nec in prominentia, nec in altitudine ac praeci-  
 pitio cum rupibus praedenotatis comparari queant,  
 Domorumque in plaga Subarcensis Episcopali ad radi-  
 cem Montis Arcensis juxta praenominatam plateam  
 hoszu utza structarum, areae ob situs arctitudinem de-  
 cem, ad summum sedecim passuum duntaxat longa sint,  
 ut apparet, recentius ex Saxoso Montis Arcensis Margine  
 effossa, exsecta, ac ita pro Fundo domorum adaptata;  
 compererim preterea, quod non tantum hoc pro Acti-  
 onalibus duabus Sessionibus ostensum spatium, sed et  
 plaga illa amplior, quae supra hoc spatium Septemtrio-  
 num versus adjacet, domibusque compluribus constructa  
 habetur, prouti et e regione quoque ejusdem pro localita-  
 te actionalium seccionum ostensi Spatii trans antelatam  
 plateam publicam Hoszu-utza, a parte occidentali existi-  
 tens Domorum series, per V. Capitulum Veszprimiense  
 (:quod ipsimet quoque capitulares Domini Canonici et  
 oppidani recognovissent:) possidentur.  
 Super quibus, occasione hujusmodi oculatae, taliter ut  
 praemisum est comperis, hasce Litteras meas Testi-  
 moniales extradedi. Veszprimy die 29<sup>a</sup> May 1779.

Magr. Franciscus Subics  
 Ex: Officy Jud. Curiae Regiae  
 Protrius

III. Borsos József 1804-ben készített térképeinek legendái.  
 (3—4. kép.).  
 Veszprémi káptalan magán It., Térképek, a) C 42; b)  
 C 43.

A táblázatok eredeti rendszerét annyiban módosítottam,  
 hogy a rajzon latinul (bécsi ölben) megadott mérték-  
 egységeket magyarul közlöm.

a) Elenchus Fundorum Juris Capitularis, ex parte Occiden-  
 tali Castris Veszprém, usque Fluvium Veszprém nunc  
 Séd dictum, situatorum, capacitatumque eorumdem in  
 mensuris geometricis determinatarum.

1. Domus Capitularis, olim Hompasziana	216	□-öl
2. Domus Orphanorum Pentekianorum	58	□-öl
3. Domus Francisci Szalai Serrarii	72	□-öl
4. Domus Jacobi Schmid	109	□-öl
5. Domus Companiae Lanionum	91	□-öl
6. Domus A. R. D. Francisci Kiss	62	□-öl
7. Domus Capitularis, olim Stephe. Kuczogi	124	□-öl
8. Braxa antiqua nunc Diversorium Capitulare, cujus pars sub <i>a</i> antiquius aedificata cujus pars sub <i>b</i> tardius aedificata cujus pars sub <i>c</i> postreme aedificata	135	□-öl
9. Fundus olim Madaraszianus	130	□-öl
10. Domus Tissingeriana	135	□-öl
11. Domus Stephani Völgyi	53	□-öl
12. Domus Petri Sinai	38	□-öl
13. Statua S. Joannis Nepom: punctum Metale		
14. Fundus Illustrissimi D: Davidis Zsolnay Praepositi Majoris, a pluribus Incolis aere parato comparatus	1 hold 259	□-öl
15. Pons magnus olim Telonium		
16. Domus Magna Capitularis recens exstructa	113	□-öl
17. Fundus Juris Capitularis	834	□-öl
18. Mola Capitularis vulgo Kismalom dicta		
Összesen 3 hold	29	□-öl

assumpt: et delineat: Ao: 1804.

A hátoldalon régi szám: N° 43 (áthúzva: 39) Veszprém

b) Elenchus Fundorum Plano hoc Contentorum, capacitas-  
 que eorumdem Calculo Geometrico eruta.

1. Domus Strepkovicsiana	94	□-öl
2. Domus Joannis Bemüller	79	□-öl
3. Domus Catharinae Nagy	21	□-öl
4. Domus Andreae Föczén	25	□-öl
5. Domus Orphanorum Pentekianorum	58	□-öl
6. Domus Francisci Szalai Fabri serrarii	72	□-öl
7. Domus Jacobi Schmid	109	□-öl
8. Domus Companiae Lanionum	91	□-öl
9. Domus Capitularis olim Hompasziana	216	□-öl
10. Hortus Raonissatus, nunc desolatus	228	□-öl
11. Domus magna Capitularis	113	□-öl
12. Domus Capitularis, olim Stephani Kuczogi	124	□-öl
13. Hortulus ad Macellum pertinens	43	□-öl
14. Braxa Antiqua nunc Diversorium Dnale	135	□-öl
15. Fundus olim Stephani Szili nunc Capitularis	54	□-öl
6. Fundus olim Madarászianus	76	□-öl
17. Domus Tissingeriana	135	□-öl
18. Domus Stephani Völgyi	53	□-öl
19. Domus Petri Sinai	38	□-öl
20. Statua S. Joannis Nepomucheni		
21. Domus Praedicantii Kádártaiensis	85	□-öl
22. Domus Michaelis Balás	23	□-öl
23. Domus Jádiana	49	□-öl
24. Domus Frastyáiana	58	□-öl
25. Domus Michaelis Szóczi	77	□-öl
26. Domus Joannis Szóczi	73	□-öl
27. Fundus Illustrissimi Dni Davidis Zsolnay Praepositi Majoris a pluribus Incolis aere parato Comparatus	1 hold 259	□-öl
28. Pons vulgo magnus nuncupatus olim Telonium		
Összesen 3 hold	78	□-öl

Assumpt: delineat; et calculat: per J. B. A° 1804.

IV. Borsos József 1808-ban készített térképeinek legendája  
 (I. 5. kép.)

OL Kuriai It. Processus Tabulares fasc. 4. No. 5959.  
 A térképet Vizeki Tallián Antal bírósági ülnök és Kiss  
 András megyei mérnök 1808. aug. 13-án hitelesítették.  
 A hitelesítő szöveget nem közlöm.  
 Elenchus Fundorum Plano hoc contentorum.

1. Domus Stepkovitsiana	97 □ -öl	12. Hortus ad macellum pertinens	43 □ -öl
2. Domus Joannis Bemiller	70 □ -öl	13. Braxa antiqua nunc diversorium Capit:	135 □ -öl
3. Domus Catharinae Nagy	21 □ -öl	14. Fundus olim Steph: Szili, dein Madarászi-	
4. Domus Orphanarum Pentekianorum	58 □ -öl	anus, nunc Capitularis	136 □ -öl
5. Domus Andreae Föczén	25 □ -öl	15. Domus Tissingeriana	135 □ -öl
6. Domus Francisci Szalai Fabri Serarii	72 □ -öl	16. Domus Stephani Völgyi	53 □ -öl
7. Domus Jacobi Schmid	109 □ -öl	17. Domus Nobilis Petri Szinai	38 □ -öl
8. Domus Nob. Francisci Szelestey	91 □ -öl	18. Statua S. Joannis Nepomuceni Punctum	
9. Domus Capitularis olim Hompasziana	216 □ -öl	Metale	
10. Domus Capitularis	282 □ -öl		Összesen 1 hold 505 □ -öl
11. Domus Capitularis olim Stephani		Assumptum Delineatum atque Calculatum per	
Kuczogi	124 □ -öl	Josephum Borsos.	

## Geschichtliches über den Wandel von Haus- und Grundstücksbesitz am Fuße der Burg von Veszprém

Die Abhandlung befaßt sich mit der Identifizierung von Grundstücken, auf die sich der zwischen dem Domkapitel des Bistums Veszprém und dem Propst von Felsőörs 1471 geschlossener Tauschvertrag bezieht. Durch aktenskundigen Vergleich mit Aufzeichnungen vom Ende des XVIII. und Anfang des XIX. Jh. sind Lage der in Frage kommenden Grundstücke bzw. Altarbenefiziatshäuser dort zu suchen, wo heute die Häuser Jókai utca 40–46 stehen, bzw. auf dem ihnen gegenüberliegenden Grundstück. Die 1471 dem Propst von Felsőörs überlassenen zwei Domherren-Grundstücke befanden sich am Ort der vorgenannten Häuser. Unmittelbar nordwärts stand das zum St. László-Altar des bischöflichen Doms gehörende Benefiziatshaus, während auf der anderen Straßenseite der Standort des Benefiziatshauses des St. Affra Altars gewesen sein mag.

Der nordwärts von den Grundstücken anschließende Platz dürfte in mittelalterlichen Zeiten ein wichtiger Handels- und Verkehrsknotenpunkt gewesen sein. Hier war damals wahrscheinlich einer der städtischen Markplätze, an welchem vorbei auch eine der wichtigsten Fernverbindungen der Stadt (im Zuge der heutigen Jókai utca) zu suchen ist. Die Durchführung der Straße über dem Séd-Flüßchen erfolgte dort, wo auch heute: beim einstmaligen Mauthaus. Nach Überquerung des Platzes gelangte man auf dem auch heute benutzten Weg zu dem bereits im XV. Jahrhundert genannten kleinen Burgtor.

Auf diesem Gebietsteil am Fuße des Burgbergs bildeten die der Propstei von Felsőörs überlassenen beiden Grundstücke die südlichsten Grenzen der im späten Mittelalter erfolgten Grundstücksverteilung. Nordwärts ging die Bebauung wahrscheinlich auch über das St. László Altarbenefiziatshaus hinaus. Die zur Verfügung stehenden Daten lassen keinen Zweifel, daß auf diesem Gebietsabschnitt die Bebauung rund um den Fuß des Berges bereits im späten Mittelalter ihren Anfang genommen hat. Die heute dort fortlaufend bestehende Häuserzeile bildete sich aber überwiegend im XVIII. und XIX. Jh. aus.

Die den Ausgang vom Platz schließende Bebauung ent-

stand aber erst Ende des XVIII. Jh. Bis dahin waren also Platz und die an ihm vorbeiführende Landstraße in unmittelbarer Berührung. Auf Grund der aus dem XVIII. und XIX. Jh. stammenden Abbildungen der Häuserzeile, die den Platz von Süden her abriegelt und sich an den Fuß des Festungsberges anschmiegt sowie anderer bauhistorischen Angaben kann darauf geschlossen werden, daß die aus dem späten Mittelalter hier nachweisbaren Bauten vielleicht bogenförmig an den Fuß des Berges heranrückten und gar nicht nach der Linienführung der Straße orientiert waren.

Das Bild der Umgebung des Platzes in der Zeit um 1800 zeigt, daß dieser Raum nicht mehr jene knotenpunktartige Bedeutung hat, wie sich dies in der mittelalterlichen räumlichen Struktur der Stadt herausgebildet haben mochte. Ganz gleich sind die Verhältnisse auch im Falle des gesamten nördlich des Flüßchens Séd gelegenen Nordteils der Stadt, dessen Bedeutung im Mittelalter ebenfalls größer gewesen sein mag. Auf einem Stich aus dem Jahre 1593 führt dieser Stadtteil folgende Bezeichnung: „Zervallene Stadt und Kloster“. Von diesem Stadtviertel ist bis zum heutigen Tage das einzige konkrete Überbleibsel eines Wohnbaus in Gestalt einer spätgotischen Konsole erhalten geblieben.

Die zur Verfügung stehenden historischen Daten lassen also darauf schließen, daß es sich hier um einen in seiner Entwicklung gehemmten, in mancher Beziehung sogar zurückgeworfenen Stadtteil handelt. Verursacht wurde dies wahrscheinlich durch lange Kriegswirren zur Zeit der Türkenherrschaft, als der wohlhabendere Teil des Stadtvolkes hinter den Wehrmauern der Burg Schutz und Obdach gesucht hatte. Nach der Türkennot verlagerte sich der Schwerpunkt des Stadtlebens nach den südlichen Stadtteilen, so daß sich hier im Laufe der Zeit manches wandelte und nur Reste der mittelalterlichen Funktion dieses Stadtgebiets erhalten geblieben sind. Vom Gesichtspunkt der mittelalterlichen Stadtgeschichte wäre aber eine weitere Untersuchung der geschichtlichen, möglichst aber auch der baukünstlerischen Entwicklung dieses Stadtgebiets außerordentlich wichtig und bedeutungsvoll.

Sándor Tóth

## Contributions à l'histoire de mutations foncières dans la basse-enceinte de Veszprém

Nous avons identifié les terrains figurant dans le contrat de mutation foncière conclu en 1471 entre le chapitre de Veszprém et du prévôt de Felsőörs. A la base des recouplements des données datant de la fin du XVIII<sup>e</sup> siècle et du début du XIX<sup>e</sup>, les terrains, respectivement les maisons prébendiales être localisés à l'emplacement des maisons Nos 40—46 de la rue Jókai actuelle, et aux terrains qui se trouvent vis-à-vis de ces bâtiments. A l'emplacement des maisons mentionnées se trouvaient les deux terrains canonicaux, en 1471 cédés au prévôt de Felsőörs; tout près de ceux-ci, au Nord, il y avait la maison prébendiale de l'autel St. László de la cathédrale, tandis que nous pourrions retrouver la maison prébendiale de l'autel St. Affra de la cathédrale sur le terrain d'une étendue considérable de l'autre côté de la rue.

Au Nord, la place qui touche ces terrains devait jouer un rôle important dans le commerce et dans la circulation: probablement c'était une des places du marché de la ville au Moyen Age, longée par l'une des plus importantes routes (rue Jókai actuelle), dont le lieu de passage sur le Séd — que l'on utilise même aujourd'hui — constituait un poste de douane. En traversant la place, suivant l'itinéraire actuel, on arrivait à la petite porte du château, mentionnée par les diplômes datés du XV<sup>e</sup> siècle.

Sur cette partie des terrains qui s'étendent au pied du mont du château, les deux terrains cédés au prévôt de Felsőörs, étaient au bout sud du parcellement médiéval; vers le Nord il y avait peut-être des bâtiments encore par-delà la maison prébendiale de l'autel Szt. László. Les données dont nous disposons prouvent incontestablement que les constructions qui entoureront le pied du mont commencèrent sur ce secteur déjà au Moyen Age tardif, mais la rangée

continue de maisons ne se formera dans sa majorité qu'aux XVIII<sup>e</sup> et XIX<sup>e</sup> siècles.

La construction qui ferme l'embouchure de la place se fit à la fin du XVIII<sup>e</sup> siècle; jusqu'à ce moment la place était donc contiguë à la route qui le longeait. Partant des représentations qui nous sont restées des XVIII<sup>e</sup> et XIX<sup>e</sup> siècles de la rangée de constructions, collée au pied du mont et fermant le côté sud de la place, ainsi qu'à la base de quelques données de l'histoire architecturale, on pourrait présumer que les constructions médiévales y retrouvées suivaient une ligne arquée, et non pas la tracée de la route.

L'image des accès de la place autour 1800 ne reflète pas le caractère de noeud de routes que l'on peut attribuer à ce lieu dans le système d'aménagement de la ville au Moyen Age. Il en est de même pour le quartier entier au Nord de la Séd dont l'importance devait être également plus grande au Moyen Age. Sur une gravure de 1593 nous retrouvons ce quartier avec la légende «Zervallene Stadt und Kloster», et c'est le même quartier où, nous connaissons le seul monument concret d'une maison d'habitation de la ville médiévale: une console en style gothique tardif.

Les données témoignent donc de ce que dans ce cas il s'agit d'un quartier bloqué dans son développement qui — sous certains aspects — a regressé. Il est certain qu'il en faut chercher la cause dans la longue époque agitée de la domination turque, quand la population aisée se retira dans le château. A l'époque qui succéda à la domination ottomane le centre de la ville se transféra vers le Sud, ainsi ce quartier ne put reconquérir son importance initiale, et ses fonctions médiévales ne survivaient guère. Mais du point de vue de l'histoire médiévale de la ville, les investigations ultérieures, historiques et surtout celles des monuments historiques seraient d'une grande importance.

*Sándor Tóth*

## ДАНИЕ К ИСТОРИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ У ПОДНОЖЬЯ ВЕСПРЕМСКОЙ КРЕПОСТИ

В нашей работе мы провели индентификацию упомянутых земельных участков на основании договора об обмене земли, заключенного в 1471-м году между веспремским капитулом и фельшээршским настоятелем. На основании сопоставления данных конца XVIII и начала XIV вв. участки бенефиция, вернее дома локализовались на месте теперешних домов №№ 40—46 по улице Йокаи и напротив. На месте этих домов в 1471-м году находилось два участка каноников, переданные фельшээршскому настоятелю. Непосредственно на север от них находился дом, пользовавшийся бенефицией алтаря св. Ласло кафедрального собора, а на обширном участке напротив нужно искать дом, пользовавшийся бенефицией алтаря св. Аффра кафедрального собора.

Площадь, примыкавшая к перечисленным участкам с севера, была в средних веках важным узлом дорог и торговым центром: по всей вероятности здесь находился один из городских средневековых рынков, рядом проходила одна из важнейших для средневекового города дорог (предшественница теперешней улицы Йокаи), на переходе которой находилось сохранившееся и поныне место сбора пошлин Шед. Через площадь по дороге, существовавшей и сейчас, можно пройти к малым воротам крепости (XV в.).

Южную границу средневековых земельных участков у подножья крепости составляли уже упомянутые два участка, переданные фельшээршскому настоятелю, застройка с северной стороны продолжалась за домом алтаря св. Ласло. На основании имеющихся материалов можно бесспорно утверждать, что застройка участков у подножья крепостной горы в этой части началась уже в середине века, теперешний же сплошной ряд домов возник на протяжении XVIII—XIX вв.

Строения, замыкающие площадь, возникли в XVIII веке, до этого они непосредственно соприкасались с проходящим здесь трактом. На основании положения ряда зданий в XVIII—XIX вв., замыкающих южную сторону и лепящихся к подножью крепости, а также на основании данных по истории строительства отдельных домов, можно сделать вывод, что средневековая застройка этого места тянулась дугообразной линией к подножью горы, а не ориентировалась на линию дороги.

Положение района площади около 1800-го года не отражает той центральной, узловой роли, которую, можно предполагать, она играла в середине века. То же самое можно сказать и о всей северной части города от Шеда, значение которой в период средневековья было гораздо большее. На одной из гравюр 1593-го года эта часть города была обозначена как «Распавшийся город и монастырь». По ней нам известен единственный конкретный архитектурный памятник средневекового жилого квартала города: позднеготический консоль.

Итак, факты свидетельствуют, что здесь идет речь об остановившейся в своем развитии и регрессирующей части города. Причину этому нужно, по всей вероятности, искать в долгом и далеко не мирном периоде турецкого ига, когда более деятельная часть населения потянулась в крепость. После изгнания турок основной центр города переместился на юг, и так эта часть уже потеряла свое первоначальное значение, а функции, бывшие в средневековье, в крайнем случае, продолжали существовать рудиментарно.

С точки зрения же средневековой истории города дальнейшее изучение истории этого района и по возможности исследование архитектурных памятников было бы исключительно важным.

*Шандор Тот*